

רשימות

הסופר בדימוקרטיה עממית

אביגדור דגון

הושק משום שהקומוניסטים חששו שמא תפסת'עור למו וסכסיסי ההתנגדות הפאסיבית שלו, שלכתחילה מכוונים היו כנגד המשטרה האוסטר-הונגארית על-ידי לים לשמש בליסטראות כנגד המשטר הקומוניסטי ולעצער את המגמה המבקשת להפוך כל אורה צ'כי למין סטאכאנוב.

מלבד קומץ אנשים זה שזכה בשם'עולם, היו וישנם עדיין בצ'כוסלובקיה סופרים רבים שיצירותיהם אינן נופלות מיצירות המשוררים, המספרים והדרמטורגים במיטב ארצות התרבות. מה עלה להם? אפשר לתאר מצבם כך: אילו היה בולדלאר משורר צ'כי כיום, אילו כתבו דיקאנס ודוסטויבסקי צ'כית, אילו חי פיראנדאלו בפראג בשנת 1949, לא היו זוכים לראות את שיריהם ואת ספריהם מודפסים ואף לא את מחזור תיהם עולים על הבימה. כל דבר חדש היוצא מתחת ידו של סופר צ'כי, נופל לידי ועדה מיוחדת מטעם הוועד הפועל של המפלגה הקומוניסטית, וכידה הסמכות היחידה לפסוק דינו של ספר להדפסה או לגניזה. ערכו הספרותי של ספר אינו לא מעלה ולא מוריד. הגורם המכריע היחיד הוא אם היצירה הנה בעלת מגמה קומוניסטית אדוקה.

דבר זה פירושו לא רק הקץ ליצירה חפשית אלא, למעשה, גם קץ לכל דבר הראוי להקרא בשם ספרות. אפילו הסופרים הקומוניסטיים שהוכרחו להגיש את תכניותיהם ולהבטיח קיומן במשך זמן קצוב, לא היו מסוגלים להוציא מתחת ידם אף רומן חשוב אחד למן פברואר 1948, והוא תאריך ההפיכה הקומוניסטית בצ'כוסלובקיה. רק בעלי הכשרונות הבינוניים הצליחו לספק את תביעות המפלגה.

האמן הריחו מעתה בדרגת אומן המספק תוצרת מוזמנת לסי מידות קצובות. הוא גמנה כחבר על אגודת הסופרים, הציירים והקומפוזיטורים, המוסרת לו את הסקודות שנתקבלו מאגף זה או אחר של המפלגה. תיבת המכתבים של הסופר כיום אינה שונה כיום בהרבה מתיבת המכתבים של יצרן'גריבים, למשל, יום אחד מקבלים כל המשוררים הזמנה מראש'העיר בפראג לחבר שיר על בית'העיריה שלו. למחרת היום יביא הדוור הזמנה לסיפור קצר בשבוע תורמירדם. מיניסטרוך התעשייה יומין יצירות ספרותיות על גבור רתם של כוריה'הפחם ומיניסטרוך'החקלאות יקבע פרס לשיר או סיפור או מחזה המסייע באופן המשובה ביותר להגברת הייצור החקלאי או גידול'הצאן. למס'

חירות בטלה והולכת. זוהי הכותרת שאפשר לרשום על תהליך האברן המודרג של חירות והידוקה של צבת הסטאליטאריות, תהליך שנעשה מסימניה של המשטר המתקרא "דמוקרטיה עממית". תולדות התהליך הזה תיכתבנה באחד הימים ואז תשמש צ'כוס' לובקיה אחת הדוגמאות המובהקות להתגשמותו בחיי הציבור והפרט גם יחד. ועם זאת אין לך דבר העשוי להדגים את תוצאות המדיניות הקומוניסטית בצורה ברורה יותר מן המצב שנשתרר בחיי התרבות בארצות אלו. ושוב משמשת צ'כוסלובקיה דוגמה טובה יותר משאר הארצות הנתונות להשפעה הסוביטית, שהרי ממשלות הונגריה, רומניה או בולגריה הקומו' ניסיונות יכלו לטעון כי הגבלות על חירות'הרוח היו הכרחיות שם מטעמי בטחון, ואילו בפולין השנאה החזקה והמסורתית לרוסיה, ובמידה מסוימת חוסר' האחדות בקרב המפלגה הקומוניסטית כפו על המשטר מידת'מה של מתינות.

הבה נתחקה על מצבו של סופר בצ'כוסלובקיה. אם נוציא את הסופרים היהודים בני'פראג וכותב'גרימ' נית — קאפקה, וארפל, ברוד — נמצא בסך'הכל ארבעה או חמישה שמות של סופרים צ'כיים שיצאו להם מוניטין בעולם בימינו. הרי שמו הגדול של תומאס מאסאריק, מייסד הרפובליקה אחרי 1918, שתפסת'עולמו ההומאניסטית היתה תמיד לצנינים בעיני הקומוניסטים. כיום אין אתה מוצא שום ספר מספריו בבת'מסחר ספרים בארץ מולדתו ובמדינתו. הספרים אינם מוחרמים, אלא שמוכר'ספרים ובעלי' ספרות נצטוו רק להשיב לדורשי הספרים כי הללו אולו מן השוק או כי הושאלו ואינם מצויים כרגע בספריה. הוא הדין בספריו של יורשו של מאסאריק, הנשיא בא'גא'ש (וכן בבנו של מאסאריק, יאן, שר' החוק הדמוקראטי האחרון של צ'כוסלובקיה). מחוץ לאלה נודעו בעולם יארוסלאב האש'אק, מחברו של "החייל האמין שווייק" בן'האלמות, וקארל צ'אפ'אק שמתוותיו "העולם בו אנו חיים" ו"ר. או. ר." יחשבו תמיד בין טובי המחזות של זמננו. מחזותיו של צ'אפ'אק נעלמו מן הבמה בצ'כוסלובקיה בעטיה של מגמתם האינדיבידואליסטית. החייל האמין שווייק

על שלושים עד חמישים אלף טפסים לרומן, עשרה עד עשרים אלף לקובץ-שירים, אינה בגסיבות אלה דבר יוצא-דופן.

יש כמה סיפורים קומוניסטיים צעירים הממלאים בדייקנות אחר התביעות הספרותיות של המשטר ומשתכרים בנקל אלפיים לירות ויותר לשנה (לפי שער החליפין הרשמי) מרומן אחד בן מאתיים עמוד. יתר על כן, הסופר נהנה מהקלות במסים ומקבל הנחה של 50 אחוז מכל המסים. אף על פי כן אינך מוצא ספרים חדשים בעלי ערך כלשהו. לאגודת הסופרים ניתנה סירה, שהיתה שייכת לאחת ממשפחות האצילים, ולסופר ניתנת האפשרות לבלות כמה חודשים בבדידותה של סירה רבת-מוחרות זו, לחיות שם חיים נוחים מאד בהוצאות קטנות, ולכתוב מבלי שיעטרך לדאוג לפרנסה ומבלי שיהא מופרע מן החוק. ועם זאת — אין ספרים. הממשלה מעניקה תמיכות מיוחדות לסופרים ונותנת להם כל הקלה אפשרית כדי שיוכלו להקור וללמוד את האתמוספירה ואת הבעיות של נושאי ספריהם העתידיים. סופר שהוא, כאשר יקרה לעתים קרובות, גם פקיד באחד המשרדים, והנה גמר אומר לכתוב רומן, נאמר, על ידי אנשים שהלכו להתישב באיזורי הספר, במקום האוכלוסייה הגרמנית שגורשה משם ב-1945, סופר כזה יקבל חיפש ששה חדשים ממשלתו, תמיכה כספית ששיעורה יהיה אף פי שניים משיעור משכורתו הרגילה, יישלח לאיזור שבחר בו לרקע ספרו, יקבל שם דירת או בית ויעזר על ידי המפלגה בכל הדרכים, אך האם יצא מזה ספר כתום התקופה של ששה חדשים או שנה או שנתיים? התוצאות עד כה אינן מעוררות תקוות רבות בלב הקומוניסטים. קצתם של הסופרים שניתנו להם תנאים אלה כתבו בסופו של דבר את מכסת המלים שגדרשה מהם, קצתם של כתבי-היד נמצאו אפילו ראויים לדפוס. אך הערך הספרותי והרמה הרוחנית של התוצרת שהיפקה בדרך זו, הריהו כהשוואה לספרות הצ'אכית של שנות העשרים והשלושים, כפולקה של חבית-השיכר לעומת סיבפוגיה של דבול'אק.

מצבו של התיאטרון אינו שונה בהרבה, ואולי אפילו גרוע מזה. התיאטרון הצ'אכית בשנות השלושים רמתו היתה גבוהה יותר משל התיאטרון ברוב ארצות אירופה. היתה עליו השפעת ריינהרדט והתיאטרון הרוסי גם יחד, ובזכותו של במאי קומוניסטי צעיר, א. פ. בוריאן, רכש לו גם סגנון מיוחד משלו. שיטותיו היו מודרניות, אואנגארדיות, שבדרך-כלל שוות הן לנפש משכילים ואסטניסים בלבד, ואף על פי כן יתקבל על לבו של המון-העם ונעשה חלק מחיי כל אורה. הוא הדין בתיאטרון הסאטירי הבלתי-נשכח של ווסקובאץ את ואריך, שהיתה לו גם השפעה

תכל "מן הצד" עשוי הדבר הזה להיות משעשע למדי, אך לגבי האמן היוצר וזהי מציאות מאשה.

בארץ בעלת משטר קומוניסטי (או "דמוקראטיה עממית") אין מצויים על הסופר רק מה לכתוב אלא גם כיצד לכתוב. השיטה היחידה עשימושה מותר היא תורת ה"ריאליזם הסוציאליסטי", מלבד מבחן המגמה והערך הפוליטי יעבור כל ספר גם במבחן התורה הזאת. תוצאת הרבר היא שאפילו הקומוניסטים הותיקים בין סופרי צ'כוסלובקיה חוששים להגיש את יצירותיהם לועדה הקובעת את כשרותם, מחשש שבא יימצאו סוסים מבחינה זו או אחרת, ואזלם אין המשטר הקומוניסטי מסתפק בהשפלה הזאת בלבד של סופרים ואמנים. הוא כופה את הסופר, באותה שעה, להשתמש בשמו ובהשפעתו כדי לעזור למשטר בהפצת סיסמאות, תכניות ורעיונות רשמיים. כל סופר, שהגיע לדרגה מסוימת של פסיס מתמנה "מטרוני תרבות" לאיזור מסוים והוא חייב לבקר עם פעמים אחדות בכל חודש. תפקידו הרשמי הוא לפקח על הפעולות התרבותיות של אותו איזור, אך למעשה הוא מקבל פקודות מאגודת הסופרים, שהגיעו אליה ממטה המפלגה הקומוניסטית, על מה עליו להרצות לפני חקלאים, פועלים, תנועות נוער, ילדי בית-ספר — ובאיזו מגמה, כמובן, תשעים אחוז מן הנושאים אינם נוגעים כלל לעניני ספרות או תרבות. עליו להגיע למקימות רבים ככל האפשר ולדרוש ברבים ביום הולדתו של סטאלין או של ג'וסטואלד, ביום השנה למתפחה הרוסית, או ביום השנה למתפחה הצ'כוסלובקית. עליו לספר בשבחה של עבודה חקלאית קואופרטיבית, לתבוע מלחמה בריאקציה של המערב, עליו להרגיש את הכרת תודתה של צ'אכוסלובקיה לצבא האדום ואת בוגדנותן של מעצמות המערב שתמיד היו עוזבות את צ'אכוסלובקיה לנפשה כשם שעשו בימי מינכן. כל הפעולות הללו, ופקודות דומות הבאות מאגפים שונים של המפלגה, הופכות למעשה, את הסופר לשופר המשטר בעל-כרחו. בסופו של דבר מאבד הסופר לא רק את חירותו כיוצר, אלא גם חירותו כאדם.

המשטר רואה, כמובן, צורך לעצמו להנעים את העבודה הזאת ככל האפשר על העובד התרבותי. שהוא רואה אותו כתעמלן יעיל. מצבו החמרי של הסופר בצ'אכוסלובקיה עולה כיום על כל מה שהיה בעבר, אם מסוגל הוא לספק את רצון הממשלה ותביעותיה ולכתוב ספר שהמשטר יראהו מועיל למטרותיו הפוליטיות, מובטח לו כי ספרו יודפס במספר טפסים עצום. כל ספריה של עיר שדה, כל בית-חרושת, כל סניף מקומי של תנועת הנוער המרי כוית, כל בית-ספר שבארץ יוכרחו לקנותו. תפוצה

מדע קומוניסטיים, מותר להם לנסוע, רק למדינות שכגוש הסוביטי, שהן לרוב ארצות שאין לצ'אכר סלובקיה כמעט מה ללמוד מהן. לסופרים צ'אכיים לא ניתנה רשות להשתתף בקונגרס האחרון של קלוב פאן הבינלאומי בונציה, אף על פי שעריין קיים הסניף הצ'אכוסלובואקי. הנימוק הרשמי היה הקושי בהעברת כסף; ובעלי הנימוק לא חששו שאין זה הסבר מספיק להעדר נציגות שאת הוצאותיה מוכן היה לקבל עליו המרכז האיטלקי של פאן, שהיה המארח. הנימוק האמיתי להעדרם של סופרים מצ'אכוסלובואקיה, הונגריה, רומניה ובולגאריה מקונגרס ונציה (פלין היתה היחידה ששלחה נציגיה הוסיחה בזאת ששמרה על מידת עצמאות) הוא (א) חששן של ממשלות אותן המדינות שמא כמה מן הסופרים לא ירצו לחזור לארצותיהם ו(ב) חששן של איתן ממשלות שמא נוכחותם תפתח פתח לזיכוח לא־נעים על רוח האמן היוצר במשטרים הקומוניסטיים שבמזרח אירופה.

בדברים אלה ביקשתי לתאר תיאור חטוף את המצב התרבותי בדמוקרטיה העממית, ובייחוד במתקדמת שבהן — צ'אכוסלובואקיה. בהונגריה, רומניה ובולגריה אין המצב משמח יותר. מצב הדברים בפלין היא עדיין טוב יותר, אך המשטר הקומוניסטי הולך ומחזק את החגורה גם שם בהדרגה ונראה כי כעבור זמן לא רב, תישלל גם מהפולנים איתה הירות מעטה בתחום חיי התרבות שעוד היתה להם. למי שקיבל הינוכו בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה יכול כל זה להיראות כליקוי־מאורות זמני. אורות שזכו בהם מכבר עוד כאירים בלבם והם בוטחים כי אורות חדשים יאירו מחר. אך משטרים קומוניסטיים אינם בונים חשבונם על דור אחד בלבד. כדי לעמוד על משמעותה של ההתרחשות בשדה התרבות בארצות אלו, עלינו לנסות ולשער מה יהיה מעמדו הרוחני של חלק־עולם זה כעבור שלושים או חמשים שנה. יקום דור שלא קרא מימיו גם שורה אחת של בודלֶאך, שלא ראה מחזה של שאו, שאינו מכיר, ואפשר גם לא שמע שם הומרוס או אובידיוס או קאפקה או רילקה, ועוד רבים־רבים כמותם. שבלעדיהם חיינו דלים וריקים בהרבה.

פוליטית על הארץ. היו בפראג יותר תיאטראות מאשר בלונדון וכולם היו מציגים ערב־ערב באולמות מלאים. מאז נשתנו פני הדברים עד היסוד. יותר ממחצית הרפרטואר מורכב כיום ממחזות תעמולה סובייטיים. המחצית האחרת מחולקת בין כמה מחזות לאומניים של מחברים צ'אכיים עתיקים ומחזות חדשים של סופרים קומוניסטיים, שנכתבו לפי הזמנת המפלגה על נושאים שנראו חשובים בשעתם מבהינה פוליטית. כך מקבל הקהל מדי פעם בפעם מחזה חדש המרים על גס את המופת של עובדים סטאחאנובויים, מטיח כלפי מחבלים שנמצאו במחנה האכזרי וכך וכו'. למעשה, אסורה על הבימה כל סאטירה וכל בקורת. שוב נמצאת ועדה קומוניסטית מיוחדת, המחליטה אם יש להעלות מחזה על הבימה ואם לא. ועוב לא הערך הספרותי קובע אלא מגמת המחזה. והתוצאה? כל הכרטיסים נמכרים והאולמות — ראה זה פלא — ריקים. דבר זה יש לו הסבר פשוט. לכל בית־חרושת ולכל משרד מזכיר מיוחד לעניני תרבות, ותפקידו לדאוג למזונם התרבותי של חבריו לעבודה. הוא מוכר להם ספרים שיצאו "מטעם" או שיש עליהם הכשר והמלצה של המפלגה, הוא קונה בשבילים כרטיסים לתאטרון ואין פוצה פה ומעזי למחות בשעה שמנכים את מחיר הכרטיס מן המשכורת. ואולם רובם של אלה המוכרחים לשלם מחיר הכרטיס באופן כזה סבורים כי מוטב להפסיד את הכסף מלהפסיד את הערב. רק אולמות הקונצרטים מלאים. גם כאן הוריד המשטר במקצת את הרמה, בגרשו את גדולי המנצחים — טאליק וקובאליק — מפני שלא היו חברים במפלגה. אך זולת זאת לא הצליח להתערב הרבה בתחום המוסיקה. כך נשארה המוסיקה המפלט האחרון לאדם בן־תרבות שיד המפלגה לא היתה בו.

אחד הקווים המשפילים ביותר בחיי התרבות של ה"דמוקרטיות העממיות" היא הניתוק התרבותי הגמור מן העולם. אין להשיג ספר אנגלי או צרפתי; אין מתרגמים אלא את ספריהם של סופרים קומוניסטיים אדוקים. הוא הדין במחזות, פרט ליוצאים־מן־הכלל מועטים. שום סרט צרפתי, אנגלי או אמריקני אינו מגיע לאלוה הקולנוע. אפילו ספרים, אמנים ואנשי